

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Харківський національний університет внутрішніх справ

Факультет № 6

Кафедра соціології та психології

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни

«ОСНОВИ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ ВИЩОЇ ШКОЛИ»

вибіркових компонент третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти

011 Освітні, педагогічні науки

за темою – «Методи, види, форми і засоби навчання у вищій школі»

м. Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 29.08.2023 № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології факультету № 6
(протокол від 29.08.2023 № 8)

Розробник: завідувач кафедри педагогіки та психології, доктор педагогічних наук, професор Олена ФЕДОРЕНКО

Рецензенти:

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки, іноземної філології та перекладу Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця **Вікторія БУДЯНСЬКА**;
доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ **Валентина ТЮРІНА**.

План лекції

1. Сутність поняття «форми організації навчання». Розвиток і становлення організаційних форм навчання.
2. Типологія і характеристика методів навчання. Прийоми навчання. Засоби навчання. Дидактичні вимоги до вибору методів навчання (завдання виховання особистості; мета й завдання навчання взагалі та конкретного етапу зокрема; навчальні можливості студентів; закономірності та принципи навчання; зміст навчального матеріалу; наявність засобів навчання; психолого-педагогічні можливості педагога).

Рекомендована література

Основна

1. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. / уклад. Федоренко О.І., Тюріна В.О., Гіренко С.П., Червоний П.Д. та ін.; за ред. О.І. Федоренко. Харків: ФОП Бровін О.В., 2020. 240 с.
2. Ортинський В.Л. Педагогіка вищої школи: навч. посіб.: Рекомендовано МОН України / Львів. держ. ун-т внутр. справ. Київ: Центр учб. літ., 2009. 472 с.
3. Кузьмінський А.І. Педагогіка вищої школи: навч. посіб.: Затверджено МОН України. Київ: Знання, 2011. 488 с.
4. Педагогіка вищої школи : навч.-метод. посіб. / О.М. Рубан, Л.О. Рубан, П.В. Максименко, С.В. Мороз; МВС України, Кіровоград. юрид. ін-т ХНУВС. Кіровоград: Кіровоград. юрид. ін-т ХНУВС, 2010. 110 с.
5. Педагогіка та психологія вищої школи : навчальний посібник / Л.Г. Кайдалова, І.С. Сабатовська-Фролкіна, Н.В. Альохіна, Н.В. Шварп. Харків: НФаУ, 2019. 248 с.

Допоміжна

1. Закон України «Про вищу освіту» (2014) (зі змінами та доповненнями). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.
2. Закон України «Про освіту» (2017) від 05.09.2017 № 2145-VIII (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
3. Марченко О.Г., Іванець М.Г., Шевяков Ю.І., Широкобов Ю.М. Забезпечення якості освіти та Болонський процес : методичні рекомендації для студентів. Харків : ХУПС, 2015. 80 с.

Текст лекції

1. СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ». РОЗВИТОК І СТАНОВЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ФОРМ НАВЧАННЯ.

Форма, як зовнішній вигляд предмета (явища), його окреслення або оболонка, – одне з понять дидактики, що важко піддається визначенню. Під формою розуміють зовнішнє вираження узгодженої діяльності викладача та студентів, що здійснюється в установленому порядку і режимі, втілюється у формах організації навчання.

Форма організації навчання – це певний порядок (режим, межа) організації, побудови й проведення навчальних занять, який дозволяє здійснювати освітній процес у ЗВО. У формах реалізуються зміст освіти, принципи, методи навчання. Серед форм організації навчального процесу: навчальні заняття (лекція; семінарське, практичне, лабораторне, індивідуальне заняття, консультація); індивідуальні завдання; самостійна робота студента; практична підготовка студентів; контрольні заходи; державна атестація.

Навчальний процес у ЗВО передбачає такі форми: лекції, практичні, лабораторні та семінарські заняття, самостійну роботу студентів, практичну підготовку, курсове та дипломне проектування, контрольні заходи. Терміни навчання за відповідними формами визначаються можливостями виконання освітньо-професійної програми підготовки фахівців певного освітньо-кваліфікаційного рівня.

Навчання за денною та заочною формами навчання здійснюється за кошти державного бюджету, а також на підставі договорів між університетом та підприємствами, установами, організаціями, фізичними особами.

Екстернат є особливою формою навчання осіб (екстернів) для здобуття певного рівня вищої освіти шляхом самостійного вивчення навчальних дисциплін і складання в університеті заліків, іспитів та проходження інших форм підсумкового контролю, передбачених навчальним планом.

Класифікація форм організації навчання здійснюється за різними ознаками: дидактичними цілями, кількістю студентів, місцем проведення навчання, тривалістю навчальних занять. Вибір форм організації навчання залежить від основних завдань освіти і виховання, особливостей змісту дисципліни, конкретних цілей заняття, навчальних можливостей студентів, способів керівництва викладачем пізнавальною діяльністю студентів.

ЛЕКЦІЯ ЯК ПРОВІДНА ФОРМА НАВЧАННЯ Лекція є однією з основних форм і водночас методів навчання у вищій школі. Навчальна лекція – це логічно побудований, науково обґрунтований і систематизований виклад певної наукової або науково-методичної проблеми, ілюстрований, за необхідності, засобами наочності та демонстрацією дослідів. Кожна окрема лекція є елементом курсу лекцій, який охоплює основний теоретичний матеріал окремої теми або кількох тем навчальної дисципліни. Лекції повинні носити, як правило, проблемний характер, стимулювати активну пізнавальну діяльність студентів, сприяти формуванню у них творчого мислення.

Лекції проводяться лекторами – професорами і доцентами (викладачами) ЗВО, а також провідними науковцями або спеціалістами, запрошеними для читання лекцій. Лекція проводиться у відповідно обладнаних приміщеннях – аудиторіях для однієї або більше академічних груп студентів. Лектор, якому доручено читати курс лекцій, зобов'язаний перед початком відповідного семестру подати на кафедру (до предметно-методичної комісії) складений ним конспект лекцій (авторський підручник, навчальний посібник, курс лекцій), контрольні завдання для проведення

підсумкового контролю, передбаченого навчальним планом і робочою навчальною програмою з конкретної навчальної дисципліни.

Лектор повинен вільно володіти змістом матеріалу навчальної дисципліни. Обсяг навчального матеріалу, який розглядається на лекції, залежить від виду навчальної дисципліни та рівня підготовки студентів. Кількість навчальних питань у лекції має бути такою, щоб забезпечити глибоке розкриття її основної мети і разом з тим досить інтенсивну роботу тих, хто навчається.

Мета лекції – розкриття основних положень теми, досягнень науки з питань, що розглядаються, з'ясування невирішених та дискусійних проблем, узагальнення досвіду роботи.

Дидактична мета лекції полягає у:

- засвоєнні нових знань;
- систематизації й узагальненні знань;
- формуванні на основі здобутих знань ідейних поглядів, переконань, світогляду;
- розвитку пізнавальних і професійних інтересів.

Лекція покликана формувати у студентів основи знань з певної наукової галузі, а також визначати напрямок, основний зміст і характер усіх інших видів навчальних занять та самостійної роботи студентів з відповідної навчальної дисципліни.

Зміст і структурно-логічна послідовність лекцій повинні відповідати затвердженій робочій програмі. Серед вимог до сучасної лекції: науковість, проблемність, чітка структура, логіка викладу матеріалу, доступність викладу, аргументованість, виразність, професійна спрямованість тощо.

Лекція, як форма організації навчання, будується на поєднанні таких етапів:

- організаційний;
- постановка мети та активізація знань;
- засвоєння нових знань студентами;
- узагальнення й систематизація знань;
- видача завдань з підготовки до семінару, практичного заняття, навчальної конференції.

Традиційна лекція має зазвичай таку структуру:

вступна частина (чітке повідомлення студентам теми, мети, завдань лекції та її плану (3-5 основних проблем), мотивація навчально-пізнавальної діяльності студентів, актуалізація опорних знань студентів (коротке повторення вузлових питань раніше вивченого та «створення містка» для отримання нових знань);

основна частина – логічний і послідовний виклад змісту лекції, розкриття її плану;

заклучна частина – узагальнення вивченого та підведення підсумків, рекомендації щодо самостійної роботи студентів за темою лекції, відповіді на запитання студентів.

Лекція може містити 3-5 питань. Перед початком лекції доцільно повідомити студентам план викладу теми. На етапі первинного засвоєння матеріалу, крім власне лекції тривалістю 20-25 хвилин (з обов'язковим конспектуванням її студентами у вигляді стислих записів), мають бути й інші форми роботи: евристична бесіда, самостійна робота з книгою або екранними посібниками. Кожен такий етап (тривалістю 30-35 хвилин) має закінчуватися 5-6-хвилинним усвідомленням матеріалу. Студенти мають відповідати на запитання: чому? що спільного? підтвердіть, доведіть, розв'яжіть задачу.

У кінці лекції викладач зобов'язаний підвести підсумки заняття і оцінити роботу студентів (виставити бали). Під час лекції (90 хвилин) студенти мають скласти опорний конспект обсягом 2-2,5 сторінки, який може бути дещо розширений і доповнений під час самостійної роботи в позанавчальний час.

Лектор повинен мати широкий науковий світогляд, володіти ґрунтовними знаннями і практичним досвідом у відповідній науковій галузі чи сфері виробничої діяльності, вміти системно, аргументовано, на належному науковому і методичному рівні викладати в лекціях теоретичні основи навчального курсу. Його лекції мають бути глибокими за змістом і доступними за формою викладу. Зміст і структурно-логічна послідовність лекцій мають відповідати затвердженій робочій навчальній програмі. Викладач зобов'язаний дотримуватись змісту робочої програми щодо тематики лекційних занять. Він вільний у виборі форм, методів і засобів донесення навчального матеріалу студентам.

ВИДИ ЛЕКЦІЙ За різними критеріями виділяють такі види лекцій:

- за загальною метою: навчальні, виховні, освітні, розвивальні;
- за науковим рівнем: академічні і популярні;
- за дидактичними завданнями: вступні, поточні, заключні, узагальнювальні, оглядові, лекції-консультації, лекції-візуалізації, методологічні, інструктивні;
- за способом викладу матеріалу: бінарні, лекції-дискусії, лекції проблемні, лекції-конференції, лекції із запланованими помилками; лекції-бесіди тощо.

Охарактеризуємо види лекцій за способом викладу навчального матеріалу.

Проблемна лекція – створення проблемної ситуації певної труднощі, яку студенти не можуть подолати за допомогою наявних знань. Навчальні проблемні ситуації, які викликають інтелектуальні утруднення, мають бути посильними за своєю складністю, враховувати пізнавальні можливості студентів, бути в руслі предмета, що вивчається, і становити інтерес для майбутньої професійної діяльності. Такі лекції звичайно мають діалоговий характер.

Мультимедійна лекція – це лекція із застосуванням мультимедійної техніки, оскільки візуальна інформація позитивно впливає на процес сприйняття у зв'язку із наданням можливості поєднувати образ і слово.

Наочний матеріал сприяє безпосередньому запам'ятовуванню, виділенню найбільш суттєвого, підвищує увагу й інтерес студентів.

Бінарна лекція (binarius – дві частини) – один із варіантів проблемної лекції. Передбачає проблемний виклад матеріалу в діалозі двох викладачів (представники різних наукових шкіл, теоретик і практик) за участю студентів, емоційну насиченість заняття, культуру діалогічного спілкування, високий професіоналізм викладачів. Лекція із заздалегідь запланованими помилками – один із найскладніших видів лекції. В межах такої лекції викладач передбачає певну кількість типових помилок, про що повідомляє студентів на початку лекції. Завдання студентів полягає у виявленні і фіксуванні цих помилок на полях конспекту. На аналіз змісту та причин помилок відводиться певний час. Подібна лекція одночасно виконує стимулювальну, розвивальну та контролювальну функції.

Лекція-бесіда (або лекція-діалог з аудиторією) – найбільш типова форма активного залучення студентів до навчального процесу. Бесіда передбачає безпосередній контакт викладача з аудиторією. Перевага бесіди полягає у тому, що вона дозволяє прикути увагу до найбільш важливих питань теми, визначити зміст і темп викладу навчального матеріалу з урахуванням особливостей аудиторії. Для економії часу запитання бажано формулювати так, щоб на них можна було давати короткі відповіді. Студенти, обмірковуючи відповідь на задане запитання, мають можливість самостійно дійти висновків і узагальнень, які викладач мав їм повідомити як нові знання, або ж зрозуміти глибину і важливість проблеми, яка обговорюється.

Лекція-дискусія – викладач не тільки використовує відповіді слухачів на його запитання, а й організовує вільний обмін думками в інтервалах між логічними розділами. Це активізує пізнавальну діяльність аудиторії, дозволяє викладачеві керувати колективною думкою, долаючи негативні установки і помилкові думки деяких студентів, водночас глибоко поважаючи право особистості на висловлювання власних поглядів.

Лекція-конференція – проводиться як науково-практичне заняття за попередньо окресленою проблемою із системою доповідей, підготовлених студентами, для її аналізу. Кожен студентський виступ має бути логічно завершеним і відповідати запропонованій викладачем програмі. Система виступів дозволить різнобічно висвітлити актуальні наукові проблеми. Для активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів можна підготувати групу опонентів та експертів, які будуть доповнювати і поглиблювати інформацію доповідачів та висловлювати критичні зауваження. В кінці лекції викладачеві слід узагальнити результати виступів студентів і оцінити їх діяльність.

Лекція-прес-конференція – перед початком лекції викладач пропонує студентам поставити у письмовій формі питання, які потребують більш детального розгляду, або викликали зацікавленість чи непорозуміння. Потім викладач їх сортує і лекцію проводить у вигляді відповідей на ці запитання.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ. З метою поглибленого вивчення, узагальнення основних питань навчальної дисципліни проводять семінарське заняття – вид навчального заняття, на якому викладач організовує обговорення студентами питань з попередньо визначених робочою програмою тем, до яких студенти готують тези виступів на підставі індивідуально виконаних завдань.

Семінарські заняття проводяться у формі бесіди, рецензування та обговорення доповідей, дискусій. Основне завдання семінарського заняття – поглибити й закріпити знання, одержані студентами на лекції та в процесі самостійної роботи над навчальною та науковою літературою, прищепити їм навички пошуку, узагальнення, критичного аналізу навчального матеріалу, уміння висувати й захищати свої погляди з питань, що розглядаються. На кожному семінарському занятті викладач оцінює підготовлені студентами виступи, активність у дискусії, уміння формулювати та відстоювати свою позицію тощо.

Семінарське заняття – це завжди безпосередній контакт зі студентами, встановлення довірливих відносин, продуктивне педагогічне спілкування. Досвідчені викладачі, формуючи атмосферу творчої роботи, орієнтують студентів на виступи за характером оцінки, дискусії, співвідносячи їх із простим викладом вивчених та підготовлених тем, заслуховуванням виступів. Викладач дає установку на прослуховування або акцентує увагу студентів на оцінці та обговоренні залежно від тематики і ситуації. Враховуючи все це, викладач керує дискусією та розподілом ролей. Невпевненим студентам пропонуються окремі полегшені питання, які дають можливість виступити та відчувати психологічний стан успіху.

Дидактичні цілі семінарських занять:

- забезпечення педагогічних умов для поглиблення і закріплення знань студентів з основ навчального курсу, набутих під час лекцій та у процесі вивчення навчальної інформації, що виноситься на самостійне опрацювання;
- спонування студентів до колективного творчого обговорення найбільш складних питань навчального курсу, активізація їх до самостійного вивчення наукової та методичної літератури, формування у них навичок самоосвіти;
- оволодіння методами аналізу фактів, явищ і проблем, що розглядаються, та формування умінь і навичок здійснення різних видів майбутньої професійної діяльності.

Семінари сприяють розвитку творчої самостійності студентів, поглиблюють їх інтерес до науки і наукових досліджень, розвивають логічне мислення, вміння та навички публічного виступу, уміння висловлювати й аргументувати власні думки, критично аналізувати аргументи опонентів, а також допомагають глибокому засвоєнню фундаментальних знань, формуванню переконань, виробленню активної життєвої позиції.

Проведення семінарського заняття передбачає обов'язкове підведення викладачем підсумків обговорення теми та оцінювання участі в ньому

студентів. Під час викладання тієї чи іншої дисципліни рекомендується використовувати різні види семінарських занять, зокрема:

Семінари-бесіди – найпростіша форма семінару, побудована на основі евристичної бесіди (студенти дають відповіді на запитання, що мають проблемний характер і вимагають творчого, продуктивного мислення, на зразок: «Чому ...?», «Як Ви вважаєте...?», «Чим можна пояснити... ?» тощо);

дискусія (від лат. розгляд, дослідження) є вищим рівнем евристичної бесіди; найбільш поширеними і ефективними є:

«круглий стіл», форум, дебати, симпозіум (базуються на обміні думками між усіма учасниками, що привчає студентів самостійно мислити, сприяє розвитку аналітичних навичок, розвиває здатність до виваженої аргументації, обстоювання власних поглядів, адекватно оцінювати себе та поважати думки інших);

можуть проводитися шляхом розгляду питань у вигляді невеликих доповідей студентів та подальшого обговорення учасниками семінару.

Наукові семінари – характеризуються високим рівнем узагальнення знань, умінь, навичок; дидактичні цілі і завдання цього заняття реалізуються шляхом заслуховування і широкого аналізу звітів студентів про проведену науково-пошукову роботу;

проводяться у формі наукових конференцій; на них студенти виступають з доповідями, в яких висвітлюють результати виконаної ними науково-пошукової роботи, підготовки до студентських наукових конференцій тощо.

З використанням ігрових ситуацій – проводяться у формі пізнавальної гри за типом телевізійних ігор (наприклад: «Що, де, коли?», «Брейн-ринг», «КВВ» та ін.); ефективним різновидом є рольові ігри, що проводяться у формі наукових конференцій (на них студенти-доповідачі виступають у ролі експертів з того чи іншого питання; їхні доповіді рецензуються і оцінюються групою рецензентів – до 3-х осіб);

студенти, які не згодні з деякими положеннями, висвітленими у доповідях експертів, виступають у ролі опонентів;

веде конференцію студент-головуючий, який надає слово усім учасникам гри, підводить підсумки після кожної доповіді, організовує обговорення тощо);

різновидом рольових ігор є пресконференції (студент, який виконує роль прес-секретаря, веде конференцію;

студенти журналісти ставлять запитання експертам з проблем, що винесені на розгляд семінару).

Міжпредметні семінари – проводяться одним або різними викладачами; на них обговорюється навчальна інформація, яка є предметом вивчення декількох дисциплін. Серед власне семінарських занять найпоширенішими є такі види: розгорнута бесіда, доповідь (повідомлення), обговорення рефератів і творчих робіт, коментоване читання, розв'язування задач, диспут, конференція тощо.

Семінар-розгорнута бесіда. На такому семінарі тему поділяють на невеликі за обсягом, але органічно пов'язані між собою питання. Формулюють їх як пізнавальні, проблемні завдання. Виконання одного завдання є основою для виконання наступного. Це дає змогу залучити до обговорення максимум студентів. Доцільно заохочувати слухачів виступати з уточненнями і доповненнями. Цей вид семінару не передбачає письмових доповідей чи рефератів. Його структура: організація групи – вступне слово викладача – власне бесіда – підведення підсумків заняття.

Семінар-доповідь (повідомлення). Такий семінар потребує ґрунтовної підготовки, використання багатьох джерел. Інколи заздалегідь доцільно провести дослід, спостереження, обробити числовий матеріал. Доповідач послідовно викладає свої думки, аргументує їх вагомими фактами, ілюструє переконливими прикладами. Решта студентів уважно його слухають, щоб бути готовими до доповнень, підтверджуючи чи спростовуючи викладене. Цей вид семінару має значні педагогічні можливості, але для їх реалізації необхідна активність студентів.

З метою активізації студентів під час таких занять вдаються до системи опанування. Сутність її в тому, що, крім основного виступаючого, виступають 1-2 опоненти. Усі повинні керуватися певними вимогами до відповідей: чіткість, повнота і точність викладу матеріалу на основі першоджерел і додаткової літератури; ілюстрування прикладами, фактами, цифрами; завершення відповіді логічним висновком; виклад літературною мовою; контакт виступаючого з аудиторією тощо. Опонент уважно слухає відповідь, доповнює її, уточнює незрозумілі місця, висловлює свою думку з проблемних питань, оцінює відповідь. Після виступу опонентів виступають ще 4-5 студентів, а викладач підводить підсумок. Такий семінар часто набуває ознак дискусії.

Семінар-диспут (дискусія). Добре продумана його організація захоплює студентів, пробуджує інтерес до предмета, сприяє глибокому засвоєнню навчальної інформації, виховує принциповість, розвиває логічне мислення і мовленнєву діяльність. Він передбачає чітко, конкретно сформульовану тему і залучення до роботи всієї групи. Перелік питань має містити явні і приховані суперечності. Це спонукає мислити, сперечатися, доводити свої погляди. Керуючи диспутом, викладач має виявляти тактовність, коректність, уважність. За своєю структурою семінар-диспут містить вступне слово, власне дискусію і підбиття підсумків.

Для ефективного проведення диспуту на семінарських заняттях необхідні такі умови:

- безперечна спірність предмета обговорення (тезису дискусії); використання об'єктивних аргументів;

- дотримання правил формальної логіки; зацікавленість студентів – учасників дискусії;

- високий рівень комунікативних умінь студентів (уміння слухати і вникати в сутність поглядів опонентів, регулювати власний емоційний

настрій, орієнтуватися в ситуації спілкування, її цілях, враховувати особистісні якості інших учасників дискусії).

Організуючи дискусію, слід враховувати суб'єктивні перешкоди залучення до неї: невпевненість у власній позиції; побоювання втратити свій статус; відсутність власної позиції; інтровертованість особистості (небажання розкривати власне «Я»); негативне емоційне ставлення до об'єкта дискусії (предмета, проблеми) і суб'єктів дискусії (викладача, учасників-студентів); особистісні риси (тривожність, підвищена критичність тощо).

Семінар-конференція. Це найскладніший вид семінару. Викладач наперед визначає тему, мету і завдання семінару, формулює основні і додаткові запитання, розподіляє їх між студентами з урахуванням індивідуальних можливостей, добирає літературу, заохочує студентів до пошуку додаткових матеріалів з теми, проводить групові й індивідуальні консультації. Під час підготовки до такого семінару використовують спостереження, матеріали екскурсій, результати досліджень, додаткову літературу тощо. Доцільним є запрошення фахівців з проблеми, що обговорюється. Під час заняття одні студенти виступають із доповідями та повідомленнями, а інші доповнюють їх виступи, ставлять запитання, беруть участь у дискусії. Викладач спрямовує обговорення доповідей проблемними запитаннями, залучає до обміну думок, дискусії.

Семінар-прес-конференція. Кілька студентів готують доповіді з питань, передбачених планом семінару. Після виступу доповідачеві ставлять запитання, як це має місце на семінарі-конференції.

Семінар «мозковий штурм». Його мета – зініціювати максимум ідей для розв'язання проблеми. Викладач формулює проблему у формі запитання. Обговорення починається з виступу студента, який за кілька хвилин має запропонувати власний спосіб розв'язання проблеми. Запропоновані студентом ідеї в обмежений час обмірковуються усіма учасниками семінару. Потім виступає інший студент, пропонує іншу ідею або розвиває попередню. Кожен учасник семінару може висловлювати власні думки. Успіх такого семінару залежить від дотримання певних умов: недопущення критики суджень, пропозицій, тез у момент генерування ідей; стимулювання генерування великої кількості ідей за короткий проміжок часу («ланцюгова реакція»); чітка, зрозуміла всім постанова завдання. Час проведення «мозкового штурму» не має перевищувати двох годин; відповіді, рішення під час заняття пропонуються без аргументування. Після генерації ідей проводиться їх об'єктивізація: фіксація всіх рішень, пропозицій, висловлювань, групування всіх ідей за змістом і призначенням, «звільнення» висловлювань від особистісних ознак шляхом стандартного записування ідей. Критика запропонованих ідей починається на етапі селекції, тобто виділення за певною ознакою, і полягає у визначенні реальності пропозицій, значущості ідей за критеріями їх безпосередньої реалізації, виділення тих рішень, що вимагають конструктивного розроблення.

Отже, вибір викладачем того чи іншого виду семінару зумовлюється багатьма чинниками: метою заняття і змістом навчального матеріалу, роком

навчання (молодші, середні і старші курси), складом академічної групи, рівнем підготовки студентів, педагогічною майстерністю викладача тощо.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ з метою набуття професійного досвіду застосовують практичне заняття – форму навчального заняття, на якому викладач організовує детальний розгляд студентами окремих теоретичних положень навчальної дисципліни і формує вміння та навички їх практичного застосування шляхом індивідуального виконання студентами відповідно до сформульованих завдань.

Перелік тем практичних занять визначається робочою навчальною програмою дисципліни. Проведення практичного заняття ґрунтується на попередньо підготовленому методичному матеріалі: тестах для виявлення ступеня оволодіння студентами необхідними теоретичними положеннями, наборі завдань різної складності для розв'язування їх студентами на занятті.

Практичне заняття містить: проведення попереднього контролю знань, умінь і навичок студентів; постанову загальної проблеми викладачем та її обговорення за участю студентів; розв'язування завдань з їх обговоренням; розв'язування контрольних завдань, їх перевірку, оцінювання.

Оцінки, отримані студентом за окремі практичні заняття, враховуються при виставленні підсумкової оцінки з даної навчальної дисципліни.

Дидактична мета практичного заняття – розширення, поглиблення й деталізація наукових знань, отриманих студентами на лекціях та в процесі самостійної роботи і спрямованих на підвищення рівня засвоєння навчального матеріалу, формування умінь і навичок, розвиток наукового мислення та усного мовлення студентів.

Правильно організовані практичні заняття мають важливе виховне та практичне значення

- реалізують дидактичний принцип зв'язку теорії з практикою й орієнтовані на вирішення таких завдань:

- поглиблення, закріплення, конкретизація знань, отриманих на лекціях та в процесі самостійної роботи;

- формування практичних умінь і навичок, необхідних у майбутній професійній діяльності;

- розвиток уміння спостерігати та пояснювати явища, що вивчаються;

- розвиток самостійності тощо.

До методів проведення практичних занять відносять:

1. Вправи (групові та індивідуальні), в ході яких аналізуються і відпрацьовуються: практичні дії; професійні ввідні з прийняттям щодо них конкретних рішень; завдання, що відображають поведінку фахівців у різних умовах професійної діяльності; службові документи.

2. Аналіз конкретних професійних ситуацій.

3. Вирішення завдань.

4. Робота з документами і діловими паперами.

5. Моделювання ситуацій.

Структура практичного заняття містить такі елементи:

- вступне слово викладача;

- відповіді на запитання студентів з матеріалу, що залишився не зовсім зрозумілим;
- опитування студентів перед початком виконання вправ і завдань;
- практична частина;
- заключне слово викладача.

Підготовка до практичного заняття проводиться поетапно:

1 етап – визначення цілі: формування навичок і умінь; розвиток професійно-ділових якостей.

2 етап – розробка заняття: визначення методу (методів) проведення; планування обсягу завдань для відпрацювання; уявне конструювання практичного заняття, його частин, блоків.

3 етап – збір матеріалів для практичного заняття.

На цьому етапі викладач повинен враховувати такі вимоги: реальність і вірогідність матеріалів; різноманітність матеріалів, їх новизна; дидактична доцільність і прийнятність матеріалів, їх повчальність; посиленість засвоєння на високому рівні складності; юридична правомірність.

4 етап – підготовка методичних матеріалів до практичного заняття: розробка завдань; розробка методичних рекомендацій; розробка засобів наочності та дидактичних матеріалів. Для проведення практичного заняття викладачем готуються відповідні методичні матеріали: тести для виявлення ступеня оволодіння студентами необхідними теоретичними положеннями; набір практичних завдань різної складності для розв'язування їх студентами на занятті та необхідні дидактичні засоби.

Студенти згідно з тематичним планом проведення практичних занять самостійно опрацьовують лекційний матеріал та рекомендовані джерела з відповідної теми, готують, за потребою, необхідні дидактичні матеріали та виконують домашні завдання.

Якість підготовки студентів до заняття та їх участь у розв'язуванні практичних завдань оцінюються викладачем і враховуються при виставленні підсумкової оцінки з цієї навчальної дисципліни. Практичні заняття значною мірою забезпечують відпрацювання набутих знань, умінь і навичок прийняття практичних рішень у реальних умовах професійної діяльності, ґрунтуються на теоретичній основі, розвивають логічне мислення, вміння аналізувати явища, узагальнювати факти, сприяють регулярній і планомірній самостійній роботі у процесі вивчення певного курсу.

ЛАБОРАТОРНЕ ЗАНЯТТЯ Лабораторне заняття – форма навчальних занять, під час яких студенти під керівництвом викладача особисто проводять натурні або імітаційні експерименти чи досліді з метою практичного підтвердження окремих теоретичних положень конкретної навчальної дисципліни, набувають практичних навичок у роботі з лабораторним устаткуванням, обладнанням, обчислювальною технікою, вимірювальними пристроями, оволодівають методикою експериментальних досліджень у конкретній предметній галузі.

Лабораторні заняття проводяться в спеціально обладнаних навчальних лабораторіях з використанням устаткування, пристосованого до умов навчального процесу (лабораторних макетів, установок тощо).

В окремих випадках лабораторні заняття можуть проводитися в умовах реального професійного середовища (на виробництві, підприємстві, наукових лабораторіях тощо).

За результатами виконаної на занятті лабораторної роботи студенти оформляють індивідуальні звіти та захищають ці звіти перед викладачем. Перелік тем лабораторних занять визначається робочою навчальною програмою дисципліни. Лабораторне заняття включає проведення поточного контролю підготовленості студентів до виконання певної лабораторної роботи, виконання завдань теми заняття, оформлення індивідуального звіту з виконаної роботи та його захист перед викладачем.

Виконання лабораторної роботи оцінюється викладачем. Підсумкова оцінка виставляється в журнал обліку виконання лабораторних робіт. Підсумкові оцінки, отримані студентом за виконання лабораторних робіт, враховуються при виставленні семестрової підсумкової оцінки з даної навчальної дисципліни.

Дидактичною метою лабораторного заняття є практичне підтвердження окремих теоретичних положень певної навчальної дисципліни, набуття практичних умінь і навичок роботи з лабораторним устаткуванням, обладнанням, вимірювальною апаратурою, методикою експериментальних досліджень у конкретній предметній галузі.

Перелік тем лабораторних занять визначається робочою навчальною програмою дисципліни. Лабораторне заняття проводиться зі студентами, кількість яких не перевищує половини академічної групи. Структура лабораторних занять складається з таких етапів:

- попередній контроль підготовленості студентів до виконання конкретної лабораторної роботи;
- підготовка до експерименту, обговорення викладачем завдання з групою;
- розподіл завдань між учасниками робочої групи, проведення експерименту, самостійне індивідуальне або колективне виконання завдання;
- консультації викладача у процесі навчання;
- обговорення й оцінювання одержаних результатів робочою групою;
- оформлення результатів, звіт студентів про виконання завдання;
- контрольна співбесіда викладача з представниками робочих груп або з кожним студентом індивідуально.

У разі виконання лабораторних робіт, пов'язаних з можливою небезпекою для здоров'я та життя студентів, обов'язковим етапом його підготовки та проведення є інструктаж з правил безпеки, контроль за їх дотриманням.

ІНШІ ФОРМИ ЗАНЯТЬ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Індивідуальне заняття – різновид навчального заняття з окремими студентами з метою підвищення рівня їх підготовки та розкриття

індивідуальних творчих здібностей. Індивідуальне заняття організовується за окремим графіком з урахуванням індивідуального навчального плану студента і може охоплювати одну або декілька тем з однієї або декількох навчальних дисциплін, а в окремих випадках – повний обсяг тем навчальних занять для конкретного освітньо-кваліфікаційного рівня.

Види індивідуальних навчальних занять, їх обсяг, форми й методи проведення, форми та методи поточного й підсумкового контролю (крім державної атестації) визначаються індивідуальним планом студента.

Консультація – одна із форм навчальних занять, яка проводиться з метою отримання студентом відповіді на окремі теоретичні чи практичні питання та для пояснення певних теоретичних положень чи аспектів їх практичного застосування. Консультації протягом семестру (поточні консультації, семестрові) та перед контрольним заходом (екзаменаційні) проводяться за графіком деканату факультету. Консультація може бути індивідуальною або груповою, проводиться для академічної групи чи потоку студентів. Це залежить від того, чи консультиє викладач студентів з питань, пов'язаних із виконанням індивідуальних завдань (магістерської роботи), чи з теоретичних питань навчальної дисципліни або певних аспектів їх практичного застосування. Обсяг часу на проведення консультацій протягом семестру у вищих закладах освіти першого і другого рівнів акредитації передбачається навчальним планом зі спеціальності.

Колоквіум (розмова, бесіда) передбачає з'ясування рівня засвоєння студентами знань, оволодіння вміннями й навичками з окремої теми чи розділу. Колоквіум, як правило, проводиться з тих дисциплін, що читаються протягом 2-3 семестрів.

Практична підготовка студента. Дидактичною метою практичної підготовки студентів є оволодіння ними навичками, уміннями та способами організації майбутньої професійної діяльності. Практика студентів є невід'ємною складовою частиною процесу підготовки фахівців у вищих закладах освіти і проводиться на оснащених відповідним чином базах практики закладів освіти, а також на сучасних підприємствах і організаціях різних галузей господарства, освіти, охорони здоров'я і державного управління.

Відповідальність за організацію і проведення практичної підготовки студентів покладається безпосередньо на керівників вищих закладів освіти. Навчально-методичне керівництво і виконання програм практики забезпечують відповідні кафедри вищих закладів освіти. Загальну організацію практики студентів та контроль за її проведенням у вищому закладі освіти здійснює керівник практики (завідувач відділом практики). До керівництва практикою студентів залучаються досвідчені викладачі вищого закладу освіти та спеціалісти з даного фаху, які працюють в організації, установі, де проходить практика.

У ЗВО використовуються такі види практики: ознайомлювальна, навчальна і виробнича. Навчальна практика може проводитись як з відривом, так і без відриву від навчання. Виробнича практика проводиться з відривом

від навчання і безпосередньо пов'язана з майбутньою професійною діяльністю. Терміни проведення практики визначаються навчальним планом (робочим навчальним планом), а її зміст – навчальною програмою практики.

ПОНЯТТЯ ПРО МЕТОДИ І ЗАСОБИ НАВЧАННЯ, ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ

Метод навчання – упорядкований спосіб взаємопов'язаної діяльності викладача і студента, спрямований на досягнення навчально-виховних цілей. Методи навчання пов'язані з метою навчання, його змістом, рівнем готовності суб'єкта до навчання, особливостями дидактичних засобів, а також часом, визначеним на вивчення навчального матеріалу. Вони реалізуються через систему прийомів і засобів навчальної діяльності.

Прийоми навчання – це складова методу, конкретні дії педагога й студентів, спрямовані на реалізацію вимог тих чи інших методів.

Засоби навчання – це різноманітне навчальне обладнання, що використовується у системі пізнавальної діяльності (книги, письмове приладдя, лабораторне обладнання, технічні засоби та ін.).

У загальній дидактиці існують різні підходи до класифікації методів навчання, в основу яких покладають певну ознаку. Наприклад, залежно від основних дидактичних завдань розрізняють такі методи: здобуття нових знань; формування вмінь і навичок; застосування знань на практиці; творча діяльність; закріплення знань, умінь і навичок; перевірка і оцінювання знань, умінь і навичок.

За особливостями навчально-пізнавальної діяльності методи поділяють на: пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, проблемного викладу, частково-пошуковий, дослідницький. Беручи за основу логіку побудови навчального матеріалу, виділяють індуктивні (від фактів до узагальнення), дедуктивні (від загального до роз'яснення окремих фактів) методи. Поширеною є класифікація, згідно з якою існують три групи методів: методи організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності (словесні, наочні, практичні); методи стимулювання і мотивації навчально-пізнавальної діяльності; методи контролю і самоконтролю.

У зв'язку з підвищенням інтересу до проблемного навчання розглядається ідея класифікації методів навчання на засадах проблемності. Наведені класифікації не вичерпують усіх можливих методів, у практичній педагогічній діяльності науково-педагогічних працівників постійно створюються нові методи і прийоми навчання.

АКТИВНІ ТА ІНТЕРАКТИВНІ МЕТОДИ НАВЧАННЯ

Сучасні вимоги до фахівця передбачають не тільки володіння необхідними знаннями, вміннями та навичками їх застосування, а й розвиток певного рівня пізнавальної самостійності, здатності до самоосвіти. Аналіз теорії і практики навчально-виховного процесу показує, що методи традиційного або інформаційно-рецептивного навчання, спрямовані на передачу певної суми знань, а також формування умінь і навичок практичної діяльності, не завжди здатні вирішити подібні завдання.

Традиційні методи передбачають надання готових рішень як зразка, активність студента за своєю спрямованістю та змістом носить репродуктивний характер.

Активні методи навчання (АМН) спрямовані на активізацію мислення студентів і характеризуються високим ступенем інтерактивності, мотивації та емоційного сприйняття навчального процесу, дозволяють: активізувати і розвивати пізнавальну та творчу діяльність; підвищувати результативність навчального процесу; формувати й оцінювати професійні компетенції, особливо в частині організації та виконання колективної роботи.

Серед відмінних ознак АМН: цілеспрямована активізація мислення, коли студент змушений бути активним незалежно від його бажання; самостійний творчий пошук рішень, підвищена ступінь мотивації та емоційності; інтерактивний характер, тобто постійна взаємодія суб'єктів навчальної діяльності (студентів і викладачів) за допомогою прямих і зворотних зв'язків, вільний обмін думками про шляхи вирішення тієї чи іншої проблеми.

Активні методи навчання поділяють на імітаційні, тобто засновані на імітації професійної діяльності, і неімітаційні методи. Відмінною ознакою занять, що проводяться з використанням імітаційних методів, є наявність моделі досліджуваного процесу (імітація індивідуальної чи колективної професійної діяльності).

Імітаційні методи поділяються на ігрові і неігрові. Методи, при реалізації яких студенти повинні грати певні ролі, належать до ігрових. Вони дуже ефективні при засвоєнні матеріалу, оскільки досягається суттєве наближення навчального процесу до практичної професійної діяльності при високому ступені мотивації та активності студентів. До ігрових методів відносять ділові та рольові ігри, організаційно-діяльнісні ігри, ігрове проектування.

До імітаційних неігрових занять відносять ситуаційні методи (аналіз конкретних ситуацій, кейс-технології), імітаційні вправи, груповий та індивідуальний тренінг та ін.

До неімітаційних занять відносять: проблемні лекції та семіари, тематичні дискусії, «мозковий штурм», групову консультацію, педагогічні ігрові вправи, науково-практичні конференції. Характерна ознака подібних занять – відсутність імітаційної моделі досліджуваного процесу або діяльності. Активізація навчання реалізується тут в результаті використання постійно діючих прямих і зворотних зв'язків між викладачем і студентами.

Серед активних методів навчання виділяють особливу групу методів – інтерактивні. Термін «інтерактивний» англійського походження і має значення «взаємодіючий», здатний до взаємодії (англ. interact, де inter – взаємний, act – діяти). Тобто інтерактивне навчання – це насамперед діалогове навчання, в ході якого здійснюється взаємодія викладача та студента. Особливість інтерактивного навчання полягає в тому, що навчальний процес здійснюється за умови постійної, активної взаємодії усіх його членів. Організація навчання на основі інтерактивного підходу

передбачає моделювання життєвих і виробничих ситуацій, спільне вирішення проблеми на основі аналізу обставин, ігрову діяльність тощо.

Інтерактивне навчання ставить на меті створення комфортних, наближених до професійної діяльності, умов навчання, за яких кожен студент відчуває свою успішність, інтелектуальну спроможність і які забезпечать активну взаємодію студентів між собою. Воно виключає домінування одного учасника навчального процесу над іншими, однієї думки над іншою. Особлива цінність застосування інтерактивного навчання в тому, що студенти навчаються ефективній роботі в колективі.

Учасники інтерактивного навчання здатні вести обговорення, ділитися здобутками, співпрацювати, а також самостійно розробляти навчальні матеріали. Коли студенти навчаються, взаємодіючи між собою, вони відчувають емоційну та інтелектуальну підтримку, яка дозволяє вийти за межі їх нинішнього рівня освіченості.

За умови вмілого упровадження інтерактивні методи навчання дозволяють залучити до роботи всіх студентів; сприяють виробленню соціально важливих навичок роботи в колективі, вмінь і навичок культури дискусії, прийняття спільних рішень; розвивають уміння спілкуватись, презентувати результати роботи.

Серед найбільш поширених методів активного й інтерактивного навчання: робота в малих групах, яка дає всім учасникам можливість діяти, практикувати навички співробітництва, міжособистісного спілкування (зокрема, володіння прийомами активного слухання, вироблення загального рішення, розв'язання протиріч).

Роботу в малих групах використовують, коли потрібно вирішити проблему, з якою важко впоратися індивідуально. При комплектуванні груп необхідно урахувати індивідуально-психологічні особливості студентів; «мозковий штурм» (Brainstorming) – запропонований у 1937 році А. Осборном. Ідея методу заснована на тому, що критика і боязнь гальмують мислення, сковують творчі процеси. З огляду на це було запропоновано розділити в часі висунення гіпотез і їх критичну оцінку.

Мета методу – абстрагування від звичайного ходу думок, висунення якомога більшої кількості ідей щодо вирішення проблеми протягом обмеженого часу. У ході застосування методу група студентів розподіляється на пари, малі чи великі групи, в яких генеруються та фіксуються (письмово або усно) усі ідеї щодо заданої проблеми.

Під час «мозкового штурму» перевага надається нестандартним фантастичним ідеям, заохочуються ідеї з комбінування та нового застосування ідей, раніше висунутих у ході «мозкового штурму»; тренінг – метод групового консультування, активного групового навчання, орієнтованого на формування професійно важливих умінь і навичок та адаптації до нової соціальної ролі.

Термін «тренінг» (англ. train, training – навчання, виховання, тренування). Це запланований процес модифікації (зміни) відношення, знання чи поведінкових навичок того, хто навчається, через набуття

навчального досвіду з тим, щоб досягти ефективного виконання в одному виді діяльності або в певній галузі. Тренування (англ. to train – виховувати, навчати) – комплекс вправ для тренування в чому-небудь.

Навчальний тренінг – це інтенсивна форма групової роботи, в якій акцент робиться не стільки на передачу інформації, скільки на отримання особистісного досвіду професійної діяльності. Серед правил тренінгу виділяють такі, як цінування часу, ввічливість, позитивність та інші.

Тренінги складаються з комплексу різноманітних вправ та ігор, об'єднаних в систему невеликими теоретичними модулями (по 5-15 хв). Вони досить різноманітні за своїм цільовим призначенням (від навчальних і розвивальних до психокорекційних та психотерапевтичних), змістом, формами (тренінги, семінари-тренінги, тренінгмарафони та ін.) і техніками проведення; дискусія є важливим засобом активізації пізнавальної діяльності студентів у процесі навчання. Вони значною мірою сприяють розвитку критичного мислення, дають можливість визначити власну позицію, формують навички відстоювати свою думку, поглиблюють знання з проблеми, що обговорюється.

Сучасна дидактика визнає велику освітню і виховну цінність дискусій. Світовий педагогічний досвід накопичив прийоми організації обміну думок, які є згорнутими формами дискусії. До них належать:

«круглий стіл» – бесіда, в якій на рівних бере участь невелика група студентів (до 5 осіб), відбувається обмін думками як між студентами, так і з аудиторією;

«засідання експертної групи» – спільне обговорення поставленої проблеми учасниками групи (4-5 осіб з визначеним заздалегідь головуючим) та обговорення досить стислої доповіді, в якій кожен доповідач висловлює свою позицію;

«форум» – обговорення, що нагадує «засідання експертної групи», у ході якого ця група обмінюється думками з аудиторією;

«дебати» – формалізоване обговорення, побудоване на основі виступів учасників-представників двох протилежних команд-суперників і заперечень до цих виступів.

Підготовка та проведення дискусії. Головна роль у дискусії належить викладачу, його вміню задавати запитання, вести діалог, тримати паузи, очікуючи відповіді. Протягом дискусії роль викладача не повинна зводитися до директивних реплік або висловлювання особистих суджень.

Багаторічна практика показує високу ефективність запитань відкритого типу, що стимулюють мислення. Це «дивергентні» або «оцінні» за своїм змістом запитання. Вони не передбачають (на відміну від закритих «конвергентних») короткої, однозначної відповіді, спонукають до пошуку, творчого мислення. Це питання типу: Як? Чому? За яких умов? Що може статися, якщо...?

«Оцінні» питання допомагають студенту виробити свою власну оцінку того чи іншого явища, власне судження; коучинг – це співпраця викладача зі

студентом, яка допомагає досягти реальних результатів у майбутній професійній діяльності.

Коучинг виходить з того, що кожна людина має величезний потенціал і безліч талантів, які потрібно допомогти розкрити. Коуч-тренер потрібний для підвищення усвідомленості та ефективності особистої діяльності і досягнення визначних результатів у професійній діяльності й житті. У межах роботи вирішуються різні види актуальних завдань, наприклад: відточування лідерських якостей; навчання певному стилю управління і культурі стосунків; підготовка перспективних співробітників для вирішення складних завдань, формування робочих груп і творчих команд;

розв'язання конфліктних ситуацій, оптимізація взаємовідносин;
посилення мотивації, підвищення ефективності діяльності;
сприяння впровадженню інновацій; дидактична гра.

У процесі навчальної гри відбувається залучення студента до умов майбутньої професійної діяльності. Студент входить у світ навчальної гри: засвоює оптимальні зразки професійних дій, продукує більш ефективні варіанти професійної діяльності, що сприяє становленню його професійної компетентності. Моделювання професійної діяльності в умовах дидактичних ігор, які є «навчальним полігоном» для відпрацьовування практичних умінь і навичок, забезпечує трансформацію отриманих знань під час вивчення окремих дисциплін у системний комплекс професійних дій, з якими майбутній фахівець може братися за професійну діяльність, удосконалюватися, професійно зростати, а не навчатися азів професіоналізму методом спроб і помилок на реальному робочому місці.

Моделювання професійно орієнтованої поведінки в умовах навчання відбувається завдяки розробці комплексу різноманітних ігрових ситуацій, вибір яких детермінується реальними професійними потребами майбутніх фахівців та симулюється реальними професійними умовами.

Роль викладача полягає в тому, щоб запропонувати такі навчальні ситуації, які є професійно цінними для студента, оскільки мають професійне спрямування, задовольняють пізнавальний інтерес студента й водночас дають йому змогу розкрити і реалізувати професійну компетентність.

Саме в таких ігрових ситуаціях студенти можуть асоціювати себе з певною особою, роль якої вони виконують, поставити себе на її місце в певних обставинах, що збагатить життєвий досвід, допоможе набути фахових умінь і навичок.

До педагогічних завдань дидактичної гри відносять:

- стимулювання пізнавальної мотивації студентів для забезпечення умов вияву професійної мотивації;
- формування у студентів цілісного уявлення про майбутню професійну діяльність, її динаміку і зміст;
- формування професійних умінь і навичок;
- набуття досвіду в прийнятті індивідуальних і колективних рішень.

Серед переваг дидактичних ігор науковці виділяють:

- активізацію й інтенсифікацію процесу навчання;

- можливість моделювання будь-якого виду діяльності;
- зміну мотивації до навчання, оскільки збуджується допитливість студентів щодо способів вирішення професійних та навчальних проблем в ігровому середовищі і посилюється інтерес до міжособистісної взаємодії;
- сприяння розвитку особистості, зацікавленості у саморозвитку та розкритті свого людського потенціалу;
- сприяння опануванню студентом досвіду діяльності, подібної до тієї, яку він буде реалізовувати у професійному житті;
- спонукання учасників тренувати певні особистісні навички, необхідні у груповому навчальному процесі, а саме: диференційованого сприйняття, відкритої комунікації, постанови вимог, прийняття рішень, допомоги іншим, співробітництва, пошуку можливостей самодопомоги, особистісної відповідальності тощо;
- зниження тривожності учасників, особливо на початковій стадії роботи; сприяння зняттю деяких захисних механізмів, оскільки інструкції і дотримання групових норм надають можливість моделювати у грі складні форми поведінки;
- емоційну насиченість процесу навчання.

Дидактичні ігри розподіляються на дві великі групи: імітаційні (аналіз конкретних ситуацій, логічно-розумові, креативнопізнавальні, куди відносять «мозковий штурм», «брейн-ринг» тощо) та рольові, що мають певний логічно-змістовий сюжет, професійно-ділову чи соціально-психологічну спрямованість, драматичність, тому об'єднують організаційно-діяльнісні, професійнокомунікативні, ситуативно-сюжетні, драматизаційні ігри, які виділяються як самостійні в інших класифікаціях, і симулятивноігрові ситуації;

метод проектів – система навчання, при якій студенти набувають знання та вміння в процесі самостійного планування та виконання низки практичних завдань – проектів.

Проект – це комплекс пошукових, дослідницьких, розрахункових, графічних та інших видів робіт, виконуваних самостійно, але під керівництвом викладача, з метою практичного або теоретичного вирішення значущої проблеми; робота в парах. Метод ефективний на початкових етапах навчання студентів роботі у малих групах. Його можна використовувати для досягнення будь-якої дидактичної мети.

За умов парної роботи всі студенти в групі отримують можливість говорити, висловлюватись. Робота в парах дає студентам час подумати, обмінятись ідеями з партнером і лише потім озвучувати свої думки перед аудиторією. Вона сприяє розвитку навичок спілкування, вміння висловлюватись, критичного мислення, вміння переконувати й вести дискусію. Використання такого виду співпраці сприяє тому, що студенти не можуть ухилитися від виконання завдання.

Парна робота вимагає обміну думками і дозволяє швидко виконати вправи, які в звичайних умовах або неможливі (обговорення подій, інформації, підведення підсумків заняття, події тощо, взяти інтерв'ю один в

одного, анкетування партнера), або потребують великих витрат часу. Після цього один з партнерів доповідає перед аудиторією про результати. Отже, активні й інтерактивні методи навчання дозволяють формувати: здатність адаптуватися в групі; вміння встановлювати особисті контакти, обмінюватися інформацією; готовність прийняти на себе відповідальність за діяльність групи; здатність висувати і формулювати ідеї, проекти; готовність йти на виправданий ризик і приймати нестандартні рішення; вміння уникати повторення помилок і прорахунків; здатність чітко і переконливо викладати свої думки, передбачати наслідки вжитих кроків; вміння ефективно управляти своєю діяльністю і часом.

ЗАСОБИ НАВЧАННЯ Ефективність використання методів навчання значною мірою залежить від застосування засобів навчання, під якими розуміють сукупність предметів, ідей, явищ і способів дій, які забезпечують реалізацію мети навчально-виховного процесу. До засобів навчання відносять: слово, навчальні підручники і книги, прилади, інструменти, обладнання, наочні матеріали тощо.

Найважливішим засобом навчання є слово викладача, за допомогою якого він організовує засвоєння знань студентами, формує у них відповідні уміння та навички. Викладаючи новий матеріал, викладач спонукає до роздумів над ним, його осмислення і усвідомлення.

Важливим засобом навчання є підручник, за допомогою якого студент відновлює в пам'яті, повторює та закріплює здобуті на заняттях знання, виконує різні види самостійної роботи.

Інші засоби навчання виконують різноманітні функції:

- замінюють викладача як джерело знань (кінофільми, магнітофон, комп'ютер та ін.);
- конкретизують, уточнюють, поглиблюють відомості, які повідомляє викладач (картини, карти, таблиці та інший наочний матеріал);
- є прямими об'єктами вивчення, дослідження (машини, прилади, хімічні речовини, об'єкти живої природи);
- виступають «посередниками» між студентом і природою або виробництвом у тих випадках, коли їх безпосереднє вивчення неможливе або утруднене (препарати, моделі, колекції, гербарії тощо);
- формують у студентів навчальні та професійні уміння та навички (прилади, інструменти та ін.);
- є символічними (знаковими) засобами (історичні та географічні карти, технічні креслення, графіки, діаграми тощо).

Необхідними чинниками, що сприяють успішному засвоєнню знань, є технічні засоби навчання (ТЗН). До них належать:

- дидактична техніка (телевізори, відеоманіфони, комп'ютери);
- екранні посібники статичної проекції;
- посібники динамічної проекції (кінофільми, кінофрагменти, відеофільми та ін.);
- фонопосібники (магнітофонні записи, відеозаписи).

Інформаційні ТЗН з огляду на те, які органи чуття залучені до сприймання навчальної інформації, поділяють на: аудійовані (слух); візуальні (зір). Найзручнішими є аудіовізуальні (слухо-зорові), тобто ті, за яких показ зображення супроводжується текстом, а звуковий ряд – відповідними ілюстраціями.

Ефективнішими та більш доцільними нині є технічні засоби навчання широкого призначення – відеотехнічні і проекційні. Провідне місце серед сучасних технічних засобів навчання посідає комп'ютерна техніка. У навчальному процесі комп'ютер використовується як засіб індивідуалізації навчання, як джерело інформації, засіб оцінювання, обліку і реєстрації знань, засіб активізації творчої діяльності студентів, засіб допомоги в опануванні знань.

Для впровадження інформаційних засобів навчання у навчальний процес використовують комп'ютерне моделювання, яке дозволяє імітувати різноманітні явища і процеси у будь-якій галузі, Інтернет-технології, а саме: електронні гіпертекстові підручники, електронні навчальні програми, тренажери, електронні бібліотеки, віртуальні екскурсії, відеозаняття, відеотренінги тощо.